

Бондар Л. В.,*доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Полюк І. С.,***завідувач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Школяр Л. В.,***доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАНКОМОВНИХ ТЕКСТІВ ХІМІЧНОЇ ГАЛУЗІ ТА ЗАСОБИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичних особливостей франкомовних хімічних текстів та засобів їх передачі українською мовою. Проаналізовано головні способи та тенденції термінотворення у галузі хімічних технологій, структурно-семантичні характеристики термінів у зіставному аспекті, визначено рівень інформативності їх вербально-графічних елементів; висвітлено основні підходи до застосування прийомів та трансформацій, необхідних для здійснення адекватного перекладу.

Ключові слова: хімічні терміни, дериваційні процеси, лексико-семантичний аспект, перекладацькі прийоми та трансформації, франкомовні тексти.

Постановка проблеми. Поглиблення та розширення співпраці України з франкомовними державами у галузі науки та техніки спричиняє нагальну потребу у передачі значного обсягу іншомовної фахової інформації та, як наслідок, у дослідженні прийомів та перекладацьких трансформацій, що дають змогу адекватно відтворити як лінгвістичний, так і екстралінгвістичний аспект повідомлення мови-джерела цільовою мовою, та уможливають зростання професійної комунікативної компетентності, сприяючи ефективному міжкультурному спілкуванню між представниками певної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань мовних характеристик науково-технічних текстів присвячено ряд робіт, зокрема, такі учені, як А.С. Герд, В.П. Даниленко, В.М. Лейчик, Д.С. Лотте, А.В. Суперанська вивчали проблему термінотворення, функціонування термінологічних одиниць; лінгвістичні особливості наукових текстів були предметом аналізу у працях Н.Г. Валєєвої, Н.Г. Красновольської, питання галузевого перекладу перебувало у центрі уваги таких науковців, як Л.М. Алексєєва, Л.І. Борисова, А.В. Боцман, Л.М. Деркач, Ю.І. Лашкевич, В.І. Карабан, Я.І. Рецкер, А.Л. Пумляньський.

Незважаючи на низку пошуків, присвячених висвітленню проблеми перекладу іншомовної науково-технічної літератури, залишається невирішеним питання аналізу лексико-семантичних особливостей франкомовних текстів у галузі хімічних технологій та засобів їх відтворення в українському перекладі.

Таким чином, актуальність наукових розвідок зумовлена загальною спрямованістю сучасного мовознавства та перекладознавства на вивчення мовних явищ у міждисциплінарному контексті, тенденцією до поглибленого аналізу іншомовних наукових текстів різних типів і жанрів у перекладацькому аспекті.

Метою статті є виявлення лексико-семантичних особливостей франкомовних текстів у галузі хімії та визначення основних прийомів та перекладацьких трансформацій, що застосовуються у процесі відтворення їх властивостей українською мовою.

Із метою розв'язання завдань дослідження було використано описовий метод, реалізований шляхом лінгвістичного спостереження над процесом функціонування хімічних термінів у наукових французьких текстах, методи компаративного, структурно-семантичного та перекладацького аналізів, що дали змогу виявити спільні та відмінні аспекти дериваційних процесів у межах обох мов та окреслити найбільш адекватні прийоми перекладу.

Виклад основного матеріалу. Тексти хімічної галузі належать до наукового стилю, що детермінує їх прагматичні, структурні, лексичні та граматичні характеристики. Головною метою створення будь-якого тексту, зокрема науково-технічного, є повідомлення інформації [1, с. 9], обсяг і новизна якої визначають рівень його інформативності. Розглянемо це поняття згідно з концепцією дослідниці Н.В. Чепелевої, яка розрізняє кілька змістових прошарків у висловленні, виділяючи такі види інформації, як: когнітивну, рефлексивну та регулятивну [6, с. 158–163]. *Перша має на меті передачу фактологічних, теоретичних та емпіричних, точних даних. За допомогою другої – відображається точка зору продуцента на перебіг певних процесів, явищ, його суб'єктивне ставлення, може містити експресивне навантаження. До зазначеного інформативного рівня можна віднести також індексальну інформацію, яка віддзеркалює певні характеристики адресанта; на відміну від попереднього прошарку, рефлексивний аспект не завжди знаходить відображення шляхом застосування вербальних засобів, виражаючись імпліцитно. Головною функцією регулятивного плану висловлення є вплив на процес сприйняття та оброблення повідомлення реципієнтом, надаючи йому можливість структурувати*

повідомлення, визначаючи кореляцію між певними елементами, висувати гіпотези щодо розвитку подальшого змісту.

Основним завданням наукової комунікації є передача певної нової інформації реципієнту, отже, хімічні тексти мають високий рівень інформативності, репрезентуючи, перш за все, когнітивний аспект повідомлення, тобто фактологічні та теоретичні дані [5, с. 245], зокрема хімічні та фізичні властивостей елементів й сполук, речовин, їх взаємодії, складу, будови тощо: *L'oxygène libéré par l'action de l'azote sur la silice, permet à la phase X de rester stable au voisinage de cette silice, ce qui confirme des observations antérieures.*

Як зазначалося вище, рефлексивний план повідомлення хімічного тексту не завжди виражається експліцитно: *La réaction est effectuée le mieux dans le chlorobenzène, en présence de pyridine à l'ébullition pendant 30 h.* У наведеному прикладі адресант за допомогою прислівника *le mieux* дає оцінку ефективності певної реакції. Індексальний аспект висловлення може відображатися за допомогою граматичної категорії особи, що виражається особовими займенниками, детермінативами та відносними прикметниками: *Nous présentons les premiers résultats relatifs à l'action de l'oxychlorure de sélénium sur ces mêmes acides propénoïques; la seconde étape de l'évolution chimique de nos échantillons, concerne.* Щодо третього прошарку висловлення, він сприяє ефективному процесу перцепції та обробки інформації, виконуючи також прагматичну функцію: *Cette écriture montre que, conformément à l'observation, le bilan chimique ne fait pas intervenir d'espèces gazeuses, et explique les concentrations élevées d'alumine observées à l'issue des expériences.*

Таким чином, визначення функціональних особливостей інформаційних рівнів франкомовних текстів хімічної галузі є передумовою аналізу лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів їх вираження. Варто зазначити, що вербально-графічні елементи як носії наукової інформації є важливою складовою частиною комунікації, вони можуть мати статус універсальних, не мати чіткої кореляції з певною сферою або бути проблемно-орієнтованими, тобто функціонувати у межах однієї чи суміжних предметних областей [2, с. 104]. З точки зору інформативності зазначені компоненти, тобто графіки, формули, діаграми тощо, можуть мати вищий рівень насиченості, ніж лінійна частина документу [3, с. 93], оскільки вони містять пошукові терміни, виключення яких із зони пошуку можуть призводити до зниження його повноти.

Успішна реалізація комунікативної інтенції продуцента науково-технічного тексту значною мірою визначається чіткістю розмежування понять, позначених вжитими термінами, тому термінологічні лексичні одиниці є основною ознакою наукової комунікації та засобом реалізації лаконічного та точного викладу певного матеріалу. Дериваційні процеси у межах французької та української мов відображають загальні тенденції терміноутворення, яке відбувається у двох головних напрямках – синтетичним (морфологічним) та аналітичним (синтаксичним) способом. Синтетична деривація охоплює такі засоби, як афіксація, парасинтез, основоукладання: *freinage m, m croisement, f décroissance etc.* Значну частку афіксів, що беруть участь у дериваційних процесах, становлять греко-латинські елементи, які мають тенденцію до сполучення з незалежними основами повнозначних слів. Результати аналізу рівня продуктивності засобів терміноутворення дали змогу констатувати домінування явища суфіксації, префіксація займає друге місце, а останнє належить такому спо-

субу терміноутворення, як парасинтез. Оскільки термін є носієм ознаки номінативності, найчастіше спостерігається дериваційна активність субстантивних суфіксів.

Варто підкреслити, що деривати, крім певного лексичного значення, притаманного кожній лексичній одиниці, несуть також категоріальне навантаження, відображене за допомогою словотвірного форманта. Таким чином, похідні слова, утворені додаванням суфіксу *-tion f*, об'єднані однією семою – семою назви процесу, стану, результату, реакції: *extraction, combustion, condensation, réticulation*, які відтворюються, як правило, в українському перекладі лексичними одиницями з суфіксами *-ція, -ація, -ання: реалізація, рафінізація, конденсація, згорання* та ін. Значну частку у досліджуваних текстах становлять іменники з суфіксом *-ium*, оскільки він є складовим елементом назв хімічних елементів: *hélium, protium*. Українською мовою зазначені лексичні одиниці перекладаються еквівалентами переважно з суфіксом *-ій*: *calcium – кальцій, sodium – натрій, magnésium – магній, litium – літій*. Терміни, що виражають категорію атрибутивності, зазвичай утворені за допомогою морфеми *-isme: isomorphisme, magnétisme*, що передаються цільовою мовою еквівалентами із суфіксом *-ізм (-изм): магнетизм, ізоморфізм* та французькими суфіксами *-ité, -sion f, й українським -ість*, що приєднуються до основ відносних та якісних прикметників: *acidité – кислотність, capacité – здатність, parenté – спорідненість, haptacité – гантичність, précision – точність*. Префіксація є менш продуктивним способом, порівняно з суфіксацією, хоча низка дослідників підкреслює високий рівень активності цього виду деривації. Роль префікса як словотвірного елемента визначається його походженням, у сучасній мові він є препозитивною морфемою, позбавленою незалежного функціонування, яка складає інтегральне семантичне ціле з основою. Значну частку у межах досліджуваної галузі складають елементи греко-латинського походження *-micro-, poly-, auto-, des-*, які у процесі перекладу передаються прямими відповідниками, оскільки значення та форми префіксальних формантів збігаються в українській та французькій мовах: *f polymérisation – полімеризація, f désactivation – дезактивація, f autochimie – автохімія, f microcellule – мікроклітина*.

Явище парасинтезу полягає в одночасному префіксально-суфіксальному терміноутворенні. Парасинтетичні структури у французькій та українській мовах не мають значного поширення, зазвичай за допомогою зазначеного способу утворюються дієслова з абстрактним значенням, найнижчою ж продуктивністю відзначаються іменникові деривати з конкретним значенням: *dépolymériser – деполімеризувати, déshydrater – зневоднити*.

Композиція як засіб словотвору передбачає об'єднання двох чи кількох основ, що породжують недискретну, з формальної точки зору, лексичну одиницю. Складові елементи композиту пов'язані між собою підрядним та сурядним видами зв'язку. На відміну від словосполучення, ці форманти у разі відокремлення певного елемента не демонструють граматичні ознаки свого класу, а дистрибутивний аналіз доводить, що вони поводяться як прості слова з точки зору функціонального аспекту. У хімічних текстах було визначено домінування двох видів парасинтетичних структур: греко-латинських та власне французьких. Перші деривати є складними одиницями, утвореними за допомогою вільних чи залежних конструкцій, другі – способом об'єднання двох чи кількох коренів або основ, які вважаються морфемами «вченого» походження та мають високий рівень продуктивності

у межах термінотворення [4, с. 35]. Французькі хімічні терміни цього типу зазвичай побудовані за такими моделями: N + N, Adj + N, N + Adj, Adv + N: *f électronégativité* – *електронегативність*, *f halochromie* – *галохромія*, *m aminoacide* – *амінокислота*, *m bathochrome* – *батохром*, у процесі перекладу вони відтворюються українською мовою найчастіше за допомогою калькування. До аналітичних термінів належать бінарні та багатокомпонентні сполуки, які графічно є дискретними одиницями. Відповідно до належності слова до певної частини мови основного елемента, можна виділити такі моделі: N+N, N+Adj, Verbe+Adj N+prép+N, N+Adj+prép+N etc. : *m acide trifluoroacétique* – *трифтороцтова кислота*, *m monoxyde de carbone* – *монооксид вуглецю*, *m atome radicale centrée* – *атоמוцентрований радикал*, *f sonoreactions* – *звукохімічні реакції*. У процесі відтворення таких формантів спостерігається зміна кількості компонентів або порядку їх вживання, що вимагає трансформацій додавання, перестановки, калькування. У разі вживання неологізму вдаються або до транслітерації, або до описового перекладу.

Висновки. Терміносистема хімічної галузі є достатньо інтернаціоналізованою, що зумовлюється наявністю значного відсотку формантів греко-латинського походження. Серед засобів термінотворення найпродуктивнішою є суфіксація у межах двох мов, за якою слідує префіксація, парасинтез та основокладання. Результати аналізу лексико-семантичних особливостей хімічних термінологічних одиниць мови-оригіналу дали змогу визначити ефективні засоби передачі їх значень українською мовою. Найпоширенішими перекладацькими прийомами та трансформаціями, що застосовуються у процесі відтворення франкомовних синтетичних дериватів, є пошук прямого еквівалента, транскодування, калькування. Переклад аналітичних термінів, представлених бінарними та багатокомпонентними сполуками, відбувається шляхом застосування способів калькування, додавання, опущення й експлікації та призводить до зміни числа їх складових елементів та структурування.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні лексико-семантичних характеристик французьких неологізмів і прийомів їх перекладу у текстах суміжних галузей, зокрема таких, як біохімія, біофізика, хімічне машинобудування та геохімія.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – Львів: Вид. центр Львівськ. нац. ун-ту, 2003. – 247 с.

2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 362 с.
3. Володина М.Н. Когнитивно-інформаційна природа терміна (на матеріалі термінології средств массовой коммуникации) / М.Н. Володина. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 128 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К.Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.
6. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодность, интертекстуальность, интердискурсивность: [учебное пособие] / В.Е. Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

Бондарь Л. В., Полюк И. С., Школяр Л. В. Лексические особенности французских текстов химической отрасли и способы их передачи в украинском переводе

Аннотация. Статья посвящена исследованию лексико-семантических особенностей франкоязычных химических текстов и средств их передачи в украинском языке. Проанализированы главные способы и тенденции терминообразования в области химических технологий, структурно-семантические характеристики терминов в сопоставительном аспекте, определен уровень информативности их вербально-графических элементов; освещены основные подходы к применению приемов и трансформаций, необходимых для осуществления адекватного перевода.

Ключевые слова: химические термины, деривационные процессы, лексико-семантический аспект, переводческие приемы и трансформации, франкоязычные тексты.

Bondar L., Polyuk I., Shkolyar L. Lexical features of French chemical texts and ways of their transmission into Ukrainian

Summary. The article is devoted to the study of lexical and semantic features of French chemical texts and means of their transmission into Ukrainian. The main methods of terms formation in the field of chemical technologies, structural and semantic terms characteristics in the comparative aspect have been analyzed, informative level of their verbal-graphic elements has been described; the basic approaches to the use of translation techniques and transformations necessary for an adequate translation have been determined.

Key words: chemical terms, derivative processes, lexical and semantic aspect, translation techniques and transformations, French texts.